SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

57

Nyíregyháza
2024

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Főszerkesztő:
Véghseő Tamás

A szerkesztőbizottság tagjai:
Dobos András, Görföl Tibor, Pauwlik Zsuzsa Orsika, Németh István,
Földvári Katalin, Szegvári Zoltán

A folyóirat Tudományos Tanácsadó Testületének tagjai:
S.E.R. Dr. Orosz Atanáz, megyéspüspök, Miskolci Egyházmegye
S.E.R. Dr. Martos Balázs Levente, segédpüspök, rektor, Központi Papnevelő Intézet,
Prof. Baán István, professor emeritus, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
Prof. Dolhai Lajos, rektor, Egri Hittudományi Főiskola
Prof. Kustár Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Ószövetségi Tanszék
Prof. Thomas Mark Németh, tanszékvezető egyetemi tanár, Bécsi Egyetem, Teológiai Kar, Történeti Teológiai Intézet
Prof. Puskás Attila, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar
Prof. Em. Szentmártoni Mihály SJ, professor emeritus, Pontificia Università Gregoriana
Prof. Várnai Jakab, tudományos munkatárs, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu//athanasiana
kiadvanyok@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó:
dr. Odrobina László mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2024

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Athanasiana 57 (2024) 89–98.

SZEGVÁRI ZOLTÁN

„Pápaság és palamizmus között” XIV – XV. századi bizánci teológusok hésychasmosszal és katolicizmussal szembeni attitűdjei válogatott leveleik tükrében

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Grégorios Akindynos; 3. Démétrios Kydónés; 4. Manuél Kalekas; 5. Geórgios (Gennadios) Kourtesios Scholarios; 6. Markos Eugenikos 7. Összegzés

Abstract

The aim of the present paper is to examine attitudes towards two important problems of fourteenth- and fifteenth-century Orthodox theology, namely, attitudes towards Catholicism and the theology of hesychasm, through an analysis of selected letters written by Gregorios Akindynos, Demetrios Kydones, Manuel Kalekas, Georgios Kourtesios Scholarios and Markos Eugenikos.

1. Bevezetés

A XIV–XV. századi Bizánc, és általában véve az orthodoxia legfontosabb kérdései közé tartoztak a katolicizmus és a hésychasmos teológiájához való viszony, mely utóbbinak Gregórios Palamas, avagy Palamasz Szent Gergely (1296–1359) volt a legnagyobb hatású képviselője. Az alábbiakban öt késő bizánci teológus: Grégórios Akindynos (1300–1348), Démétrios Kydónés (1324–1398), Manuél Kalekas (1360–1410), Geórgios (Gennadios) Kourtesios Scholarios (1400–1473), valamint Markos Eugenikos (vagyis Ephesosi Szent Márk; 1391–1445), válogatott leveleiben vizsgálom a hésychasmosszal, illetve a római katolicizmussal szembeni megfogalmazott nézeteket. A továbbiakban – a késő bizánci kútfők jelentős részének szóhasználatával összhangban – egymás szinonimáiként használom a katolikus és latin, a héscyhasta és palamita, illetve a hésychasmos és palamizmus fogalmakat.

2. Gregórios Akindynos

Níképhoros Grégórasnak (1295–1360) címzett levelében Grégórios Akindynos hithű orthodoxként mutatja be magát, aki nyíltan harcol Grégórios Palamas „politeizmusa” és a latinok „téves újszerű beszéde” ellen.[1] Ahhoz, hogy megértsük ezeket a megjegyzéseket, fontos tisztában lenni a levél megírásának körülményeivel. A Constantinides Hero által

1 πῶς γὰρ τὸν οὐ μόνον εὐσεβείας περιφανέστατα τρόφιμον, ἀλλὰ καὶ ἧς τρόφιμός ἐστιν εὐσεβείας ὑπέρμαχον, οὐ μόνον ὡς τῇ τοῦ Παλαμᾶ πολυθεΐᾳ μαχόμενον, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν Λατίνων βεβήλῳ

1345 tavaszára keltezett levél Níképhoros Grégórasnak írt válaszként íródott, miután Akindynos Geórgios Lapithés (1300–1360) javaslatára arra kérte Grégórast,[2] hogy vállalja a hésychasmost elutasító orthodox teológusok szószólójának szerepét, de ő azzal reagált, hogy megismételte a Lapithésszel szembeni kritikát, amelyet korábban maga Grégórios Palamas is megfogalmazott.[3]

A Lapithés iránti mély bizalmának kifejezése mellett Akindynos saját ideológiai álláspontját is kifejti, a hagyományos orthodoxia hű védelmezőjeként és a keresztény tanok bárminemű megváltoztatásának ellenzőjének festve le önmagát. A katolicizmust és a palamizmust a vallási újítás helytelen gyakorlatának sajnálatos példáiként határozza meg, mindkettőt kifejezetten elutasítva. Akindynos saját véleményének igazolására hozta fel valamennyi hivatalban lévő orthodox pátriárka és az orthodox hívek többségének támogatását, valamint azt a történetet, amely szerint Palamas hiába próbálta meggyőzni igazáról a perai genovaiakat és a johannita lovagrend nagymesterét, akik egyenesen kigúnyolták a palamita tanításokat.

Beszédes, hogy Palamas nézeteit Akindynos „politeizmusként" bélyegzi meg, míg a katolikus latinokat mindössze „téves, újszerű beszéddel" vádolja meg. Az előbbi vád egyértelműen Palamas Isten lényegéről és teremtetlen energiáiról szóló tanításainak kiforgatása,[4] míg a „téves, újszerű beszéd" alatt a helytelennek ítélt vallási nézetek számos árnyalata érthető. Ez a megfogalmazás megkönnyíti a katolikusok relatíve kedvezőbb színben történő bemutatását, amit Akindynos meg is tesz, amikor Palamas ellen hozza fel azon állítást, mely szerint a johanniták nagymesterét és a Perában élő genovai közösséget is eredménytelenül próbálta meggyőzni tanításainak helyes voltáról.

Azáltal, hogy elutasításukat implicit módon úgy tünteti fel, mint helyes döntést és Palamasszal szembeni releváns érvet, Akindynos egyúttal azt sugallja, hogy a katolicizmus dogmatikailag legalábbis kevésbé „helytelen" a palamizmusnál. Mindemellett lehetséges, hogy a genovaiak és a johannita nagymester viszonylag kedvező színben történő említése nem független attól a jelentős segítségtől, amelyet a Genovai Köztársaság és a Szent János Lovagrend az 1341–1347-es polgárháború idején nyújtottak az Akindynos által nyíltan támogatott, antipalamita konstantinápolyi kormányzatnak.[5]

3. Démétrios Kydónés

Akindynos katolicizmussal és hésychasmosszal szemben egyaránt távolságtartó megfogalmazásával ellentétben határozott katolikus szimpátia körvonalazódik Démétrios

---

καινοφωνίᾳ ... ; *The Letters of Gregory* Akindynos (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Washingtonensis 21), Angela Constantinides–Hero (ed.), Washington D.C., 1983, 190.

2 Geórgios Lapithés befolyásos ciprusi antipalamita orthodox volt. Személyére nézve lásd Erich Trapp – Walther Rainer – Hans-Veit Beyer (eds.): *Prosopographisches Lexikon Der Palaiologenzeit,* Wien, 2001, o. n. (CD-ROM Version), 14479.

3 Constantinides–Hero, 1983, 381.

4 Gregórios Palamas vonatkozó tanításaira nézve lásd John Meyendorff: The Holy Trinity in Palamite Theology, in: Michael Fahey – John Meyendorff (eds.): *Trinitarian Theology East and West. St. Thomas Aquinas – St. Gregory Palamas,* Brookline, Massachusetts, 1979, 25–43, 30–35.

5 Akindynosnak a hésychasta vitában játszott szerepének tömör összefoglalását nyújtja short Aristeides Papadakis: *The Christian East and the Rise of the Papacy. The Church 1071–1453,* New York, 1994, 290–293.

Kydónés egyik levelében. A címzett személyét homály fedi, az viszont ismert, hogy a szerző Thessalonikébe címezte, miként az is, hogy Konstantinápolyban kelt, 1384/1385 fordulója körül. A levél apropóját az adta, hogy II. Manuél Palaiologos (1391–1425) császár a köztiszteletnek örvendő és művelt thessaloníkéi szerzetest, Euthymiost, a későbbi II. Euthymios konstantinápolyi pátriárkát (1410–1416)[6] tette meg a VI. Orbán pápához (1378–1389) küldött császári követség vezetőjének.

Kydónés ezt problematikus választásnak találta, mivel Euthymios szent életvitele és tanultsága mellett erősen katolikusellenes nézeteiről volt ismert. Mint azt levelében kifejti, Kydónés attól tart, hogy ha Euthymios túl sokat értekezik katolikus tárgyalópartnereivel, és nem lesz képes megcáfolni érveiket, akkor hirtelen még azon veszi észre magát, hogy ő maga is egyenlő hódolattal adózik az Atyának és a Fiúnak, emellett egyetért azzal is, hogy a Szentlélek a közös teremtményük. A konstantinápolyi udvarba pedig úgy fog visszatérni, hogy dicsőítő beszédeket tart azokról, akik ezeket a hitelveket vallják.[7]

Kydónés szavai nyilvánvalóan ironikusan értendők. Az, hogy egy mereven katolikusellenes orthodox szerzetes katolikus teológusokkal folytatott viták révén elfogadja a Filioque helytálló voltát, roppant kevéssé volt valószínű. Viszont érdemes megemlíteni azt is, hogy Euthymios, a hésychasmos elkötelezett híve, és a katolikusokkal nyíltan rokonszenvező Démétrios Kydónés közös thessaloníkéi ifjúságuk óta jóbarátok voltak.[8]

Közvetve e barátság tényét erősíti meg Kydónés tréfája is. Figyelembe véve azt, hogy mind a címzett, mind Euthymios Thessaloníké szűk szellemi elitjéhez tartoztak, a bizánci episztolográfia pedig korántsem volt privát jellegű, nagyon is számolnia kellett azzal, hogy humoros gondolatai eljutnak Euthymioshoz is. A szerző ugyanakkor semmilyen aggodalmat nem mutat ezzel kapcsolatban, amit jól magyaráz az a konjektúra, miszerint nem tartott barátja haragjától.

Jóllehet elsődlegesen humornak szánta, a levélrészlet teológiai szempontból is hordoz érétkes adalékot. A katolikus Szentháromság-felfogás úgy kerül bemutatásra, mint az Atya és a Fiú iránt tanúsított egyforma hódolat, míg a Szentlelket közös teremtményükként határozza meg. Emellett a szerző határozottan azt sugallja, hogy ez a teológiai szempontból helytálló nézet. Mindez egyúttal implicit módon érvényteleníti is az orthodox Szentháromság-felfogást. Egy ilyen teológiai üzenetet hordozó tréfa nagyon is jól illett Kydónés latinbarát látásmódjához.

Egy másik levelében, melynek címzettje egy meg nem nevezett püspöknek[9] Démétrios Kydónés a főpap szemére veti, hogy az megvádolta őt, miszerint megrontja az ifjúságot, és úgy véli, hogy a latinok igazabb dolgokat beszélnek nála, egy orthodox püs-

6 Trapp – Rainer – Beyer, 2001, o. n., 6268.

7 ἐγὼ δὲ φοβοῦμαι μὴ πυκνὰ τοῖς ἀνδράσιν ἐκείνοις διαλεγόμενος καὶ πρὸς τοὺς ἐλέγχους ἀπαγορεύων λάθῃ καὶ τὸν Υἱὸν ὥσπερ τὸν Πατέρα τιμήσας, καὶ κοινὸν αὐτοῖς ὁμολογήσας τὸ Πνεῦμα ἡμῖν ἐπανήξῃ πολλὰ τῶν τοῦτο φρονούντων λέγων ἐγκώμια. *Démétrios Cydonès. Correspondance* (Studi e Testi 208), Raymond – Joseph Loenertz (ed.), Città del Vaticano, 1960, 241.

8 George Thomas Dennis: *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonike, 1382–1387,* Rome, 1960, 137.

9 Franz Tinnefeld 1371 és 1373 közé datálta a levelet. *Die Briefe des Demetrios Kydones. Themen und literarische Form* (Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 11), Franz Tinnefeld (ed.), Wiesbaden, 2010, 42.

pöknél.[10] A fiatalok megrontása volt az egyik vád a Sókratés elleni, Anytos, Melétos és Lykón kezdeményezésére indított perben is, amelyet a bizánci kultúra hagyományosan koncepciós eljárásnak tekintett, míg a másik az istenekbe vetett hit hiánya volt, tehát egy az államvallás elleni bűncselekmény, mely utóbbi a XIV. századi bizánci felfogás szerint hasonlóságot mutatott a katolicizmus orthodoxia fölé helyezésének vádjával. Franz Tinnefeld szerint Kydónés levele úgy tűnik, hogy igyekszik párhuzamot sugallni Sókratés ügye és a püspök ellene felhozott vádjai között, amit felerősít a közelgő Húsvét szimbolikájának felhasználása.[11]

Amennyiben a püspök kijelentései ténylegesen elhangzottak, akkor nagy valószínűséggel a szerző szellemi körével álltak összefüggésben. E csoport tagjai általában véve toleránsak voltak a katolicizmussal és a nyugatiakkal, míg közülük sokan szemben álltak a palamita orthodoxiával.[12] Kydónés maga pedig már az 1370-es évek előtt kifejezte a római katolicizmus iránti rokonszenvét, illetve kemény szavakkal bírálta a korabeli orthodoxiát egyes munkáiban, nevezetesen az 1363 körül írt *I. Apologiá*jában és az 1366-ra keltezhető *Oratio pro subsidio Latinorumban*, amikor még politikai befolyása is viszonylag jelentősnek számított.[13] Tehát, ha a püspök felhozta a katolikus szimpátiák vádját Kydónés ellen, akkor az távolról sem volt a valóságtól elrugaszkodott, üres rágalom.

4. Manuél Kalekas

Manuél Kalekas 1401–1402 folyamán Itáliából küldött, Manuél Raoulnak címzett levelében megpróbálja elmagyarázni címzettjének, miért választotta úticéljául Ciprust a korábban hangoztatott Itália helyett. Először is zavarta, hogy szerinte Raoul kivételével szinte mindenki a barbárság szintjére süllyedt a ciprusiak közül. A másik ok ellenben az volt, nehogy azok, akik az isteni természet felosztását támogatták a Kalekas és Raoul képviselte, újszerű teológia ellenében, szinte nagyobb becsben tartva, mint az apostoli tanításokat, és így vallási értelemben megbetegedve felkészüljenek a gyűlölködésre. Emellett szükségszerűnek látja, hogy a rosszindulatú emberek eltúlozzák ezeket a nézeteit, és elrendeljék, hogy azokat, akik a Fiút az Atyával egyenrangúként imádják, még csak kereszténynek se tekintse senki.[14]

---

10 ἐμὲ λέγοντα διαφθείρειν τοὺς νέους, πείθοντα δικαιότερα καὶ ἀληθέστερά σου λέγειν Λατίνους Loenertz, 1960, 168.

11 Tinnefeld ,2010, 43.

12 Kydónésnak és szellemi körének palamita orthodoxiával és katolicizmussal szembeni hozzáállására nézve lásd Norman Russell: Palamism and the Circle of Demetrius Cydones, in: Charalambos Dendrinos – Jonathan Harris – Eirene Harvalia-Crook – Judith Herrin (eds.): *Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides,* Aldershot, 2003, 153-174, 173-174.

13 Judith Ryder: *The Career and Writings of Demetrius Kydones. A Study of Fourteenth-Century Byzantine Politics, Religion and Society,* Leiden – Boston, 2010, 90-92.

14 ἔθραττε δέ με καὶ τὸ πλὴν σοῦ τοὺς παρ' ὑμῖν πάντας βεβαρβαρῶσθαι, καὶ τὸ τοὺς μὲν τούτων τῆς νέας ταύτης τῶν ἡμετέρων θεολογίας, τῆς περὶ τῶν θεοτήτων τερθρείας, δριμύτερον προεστάναι, καὶ τῶν ἀποστολικῶν παραγγελμάτων σχεδὸν αὐτὴν προτιθέντας, τούς τε μὴ περὶ ταῦθ' οὕτως νοσοῦντας παρασκευάζειν τοῖς πλήθεσιν ἀπηχθῆσθαι πεπύσθαι. δεῖ γὰρ καὶ ταῦτα τοῖς τοῦ γένους κακοῖς προσηυξῆσθαι, τοὺς δὲ μηδὲ χριστιανοὺς τοὺς καὶ τὸν Υἱὸν ὥσπερ τὸν Πατέρα τιμῶντας κελεύειν οἴεσθαι ... *Correspondance de Manuel Calecas. Epistolae,* Raymond – Joseph Loenertz (ed.), Città del Vaticano, 1950, 278.

Az eufemisztikus utalás Kalekas és Raoul „új teológiájára” egyértelműen a katolikus hitet jelenti, amelyre mindkét tudós áttért. Az istenség felosztása ellenben Geórgios Palamas Isten lényegéről és teremtetlen energiáiról szóló tanítására tett elítélő célzás, ami sokat mondó hasonlóságot mutat a politeizmus Akindynos levelében feltűnt vádjával.[15]

Szintén érdemes rámutatni arra, hogy az a kritika, miszerint hésychasta orthodox teológusok szántszándékkal eltúlozva festenek le egyes katolikus dogmákat, hogy erősebb ellenérzéseket kelthessenek ellenük a hívek körében, meglehetősen hasonlít ahhoz a verdikthez, amelynek Kalekas tanára és barátja, Démétrios Kydónés többször is hangot adott. Kydónés ugyanis a katolicizmus orthodox ellenfeleinek bevett módszerei közé sorolta teológiai szempontból egyébként támadhatatlan katolikus hittételeknek az abszurdumig menő eltúlzását, hogy ezáltal elítélendő színben tüntethessék fel azokat.[16]

Sajátos megoldás emellett Kalekasnak saját hitére tett eufemisztikus utalásának is. A katolicizmus egy alapvető, az orthodoxiához képest komoly különbséget jelentő hittételével fémjelezve kerül elő, látszólag homályos megfogalmazásban, ám ez a hittudomány terén jártas bizánci kortársak számára teljesen egyértelmű célzás kellett, hogy legyen.[17] A szóban forgó tanítás a Filioque, vagyis az a nézet, hogy a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik, amelyet a szerző az Atya és a Fiú egyenlő mértékű tiszteleteként ír le. Manuél Kalekast határozattan érdekelte ez a teológiai probléma, annyira, hogy egy florilegiumot is összeállított a kérdésről.[18]

5. Geórgios (Gennadios) Kourtesios Scholarios

A katolikus világ kultúrája iránti érdeklődés nem korlátozódott szigorúan a teológia tudományterületére. A Kónstantínos Palaiologosnak, a későbbi XI. Kónstantínosnak írt, 1433-ban[19] írt levelében az ekkor még latinbarát Geórgios Kourtesios Scholarios (II. Gennadios néven konstaninápolyi pátriárka: 1454–1456; 1463; 1464–1465) példának okáért a nyugati filozófiáról és teológiáról egyaránt feltárja gondolatait.

15 Lásd a 4. lábjegyzetet.

16 Ryder, 2010, 124–125.

17 A bizánci levelek jellemzően azzal a feltételezéssel születtek, hogy a címzett az erre méltónak tartottak számára meg fogja engedni elolvasásukat, vagy éppenséggel fel fogja azt olvasni nekik. A sajátos jelenséget behatóbban elemzi Margaret Mullett: Rhetoric, Theory and the Imperative of Performance. Byzantium and Now, in Elisabeth Jeffreys (ed.): *Rhetoric in Byzantium. Papers from the Thirty-fifth Spring Symposium of Byzantine Studies, Exeter College (University of Oxford, March 2001)*, Aldershot, 2003, 151–170.

18 Jean Gouillard: Les influences latines dans l'oeuvre théologique de Manuel Calécas, *Échos d'Orient,* 37 (1938), 36–52, 38–40.

19 Joseph Gill: George – Gennadius Scholarius, in: Joseph Gill (ed.): *Personalities of the Council of Florence,* Oxford, 1964, 79–94, 79.

Elmondása szerint az a külföldi bölcsesség, amely alatt a latinokét érti, igen hasznosnak tűnt számára céljaihoz, hiszen történetesen megtanulta a latinok nyelvét, és nem kevés latin könyvet olvasott el. Sokat a „régi", nem kevesebbet a „középső", legtöbbet pedig az „újabb" és pontosabb filozófiai rendszerükhöz sorolható munkák közül. A latinok tanítói nem voltak tájékozatlanok sem Porphyriosról, sem Alexandrost, sem Ammóniost, sem Simplíkiost, sem Themistiost, sem pedig a hozzájuk hasonlókat illetően.[20]

Scholarios hangsúlyozza, hogy megtanulta a latinok nyelvét, ez esetben nyilvánvalóan a latin nyelvet, a katolikus teológia nyelvét. Azon állítása, miszerint sok nyugati teológiai művet olvasott a katolikus teológiai gondolkodás „régi", „középső" és „újabb" korszakából, amelyek kronológiai határait nem definiálja, széles körű olvasottságot és a nyugati filozófiában való jártasságot sugallnak. Mindazonáltal nem csak saját műveltségéről igyekszik pozitív képet festeni, hanem a nyugati „tanítókéról" is, akik alatt logikusan filozófusok és teológusok értendők, mivel állítása szerint ismerték Porphyrios, Alexandros, Ammónios, Simplíkios, Themistios és más gondolkodók műveit. Az pedig, hogy az „újabb" korszak alkotásait pontosabbaknak mondja, a latin bölcselet fejlődőképes voltát is nyomatékosítja.

Érdemes emellett megvizsgálni a Scholarios által felsorolt tekintélyek névsorát is, ugyanis mind az öten a kései antikvitás jelentős filozófusaiként azonosíthatók. Porphyrios (234–305) nagy hatású neoplatonista gondolkodó volt, Platón és Aristotelés kommentátora, valamint Plótínos tanítványa.[21] Alexandros az aristoteliánus, avagy peripatetikus filozófia művelőjével és Aristotelés munkáinak fontos kommentátorával, Alexandros Aphrodisieusszal (fl. kb. 200) azonosítható.[22] Az Ammónios név Ammónios Hermeiou (kb. 440 – kb. 520) személyére utal, egy neoplatonista filozófusra, Platón és Aristotelés kommentátorára.[23] Simplíkios azonos Simplíkios Kilíx-szel (kb. 490 – kb. 560), Aristotelés nevezetes kommentátorával,[24] míg Themistios alatt Themistios Euphradés peripatetikus gondolkodóként értendő.[25]

20 ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπερόριον σοφίαν, λέγω δὲ τὴν Λατίνων, συμβαλεῖσθαί μοι πρὸς τὸν σκοπὸν μάλιστα ὑπειληφώς, ἐπεὶ τῆς Λατίνων φωνῆς ἐτύγχανον ἐπαΐων, οὐκ ὀλίγας ἐπῆλθον βίβλους λατινικάς, πολλὰς μὲν τῆς ἀρχαιοτέρας, οὐκ ἐλάττους δὲ τῆς μέσης, πλείστας δὲ τῆς νεωτέρας ταύτης καὶ ἀκριβεστέρας αἱρέσεως· οἱ γὰρ τῶν Λατίνων διδάσκαλοι οὔτε τῶν Πορφυρίου τε καὶ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀμμωνίου καὶ Σιμπλικίου καὶ Θεμιστίου καὶ τῶν τοιούτων ἠγνόησαν. *Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios* (vol. 7), Martin Jugie – Louis Petit – Xénophon Siderides (eds.), Paris, 1936, 3.

21 George Karamanolis: Porphyry: The First Platonist Commentator on Aristotle, *Bulletin of the Institute of Classical Studies,* Supplement 83 (2004), 97–120, 98–100.

22 Sylvia Fazzo: The 'Metaphysics' from Aristotle to Alexander of Aphrodisias, *Bulletin of the Institute of Classical Studies,* 55 (2012), 251–68, 66–68.

23 Koenraad Verrycken: La Métaphysique d'Ammonius chez Zacharie de Mytilène, *Revue des Sciences philosophiques et théologiques,* 85/2 (2001), 241–266, 241–242.

24 Ilsetraut Hadot: Aristote dans l'enseignement philospohique néoplatonicien: Les préfaces des commentaires sur les Catégories, *Revue de Théologie et de Philosophie,* 124 (1992), 407–425, 408.

25 Glanville Downey: Themistius and the Defense of Hellenism in the Fourth Century, *The Harvard Theological Review,* 50/4 (1957), 259–274, 259–260.

Jóllehet a felsorolt szerzők közül nem mindegyik tartozott a peripatetikus filozófiai hagyományhoz, valamennyien Aristotelés munkásságának jelentős magyarázói közé számítottak. Scholarios nézeteinek ismeretében ez aligha véletlen, ugyanis azon bizánci filozófusok és teológusok egyike volt, akik szerint az aristoteliánus filozófia biztosabb alapokat nyújtott a teológia műveléséhez, mint a platóni hagyomány.

A nyugati filozófia és teológia is elsődlegesen ebből a szempontból érdekelte őt. Az 1430-as évek elején a tomizmust még úgy értelmezte, mint a peripatetikus filozófia fejlesztésének és a teológia biztos támaszaként való felhasználásának ékes példáját, jóllehet felfogása később erőteljes latinellenes fordulatot vett. Az általa felsorolt ókori gondolkodók névsora és a katolikus bölcselet dicsérete tehát egyaránt összhangban voltak a levél megírásakor képviselt nézeteivel.

6. Markos Eugenikos

A latinellenes nézeteknek komoly támogatottságuk volt a XIV–XV. század görög társadalmában, és jelentős teológusok érveltek ezen gondolatok mellett. Közéjük tartozott az 1438-ban, Firenzében megkötött katolikus-orthodox egyházuniót ellenző orthodox tábor egyik vezéralakja, Markos Eugenikos is, aki *Epistula encyclica contra Graeco-Latinos et decretum synodi Florentinae* című, 1440 körül született művében felidézi az uniópárti orthodoxok egyik gyakori érvét, amely szerint a katolikusok nem eretnekek, csupán szakadárok.[26] Ez a különbségtétel azt feltételezte, miszerint a két felekezet között nem álltak fenn áthidalhatatlan teológiai különbségek, hanem „mindössze” több évszázados egyházszakadás választotta el őket. Mint megállapítja, ha a latin nézetek nem különböznének az orthodoxiától, indokolatlan volna elítélni azokat.[27] Szemében a latinok mind eretnekek, tehát támogatóik is eretnekek.[28]

Eugenikos ezzel lényegében megismétli a firenzei zsinati üléseken a Filioque ellen alkalmazott érvelését. A zsinaton arra hivatkozott, hogy a Szentlélek származására vonatkozó tanításuk miatt a latinok nem pusztán szakadárok, ahogy azt uniópárti orthodox ellenfelei hangoztatták, hanem eretnekek, és legfőképpen az előbbi dogmájuk állt a két egyház közötti szakadás hátterében.

Mindemellett az egyházuniót pártoló orthodox teológusok vezéralakja, Basileios Béssarión (1400–1472) a zsinaton sikeresen hozta zavarba Markos Eugenikost, azzal érvelve, miszerint a fenti okfejtés elfogadása azt jelentené, hogy a mindkét egyház által szentként tisztelt teológusok jelentős része saját írásai alapján eretneknek minősülne. Eugenikos ezzel szemben azt hozta fel, a zsinat katolikus és orthodox résztvevői körében egyaránt megdöbbenést keltve, hogy a szentek írásait is módszeresen meg lehet hamisítani a latin tanok alátámasztásának végett. Béssarión ellenben jelentős tetszést aratott azon

26 Τί ἔτι; «Οὐδέποτε, φησί, τοὺς Λατίνους ὡς αἱρετικοὺς εἴχομεν, ἀλλὰ μόνον σχισματικούς». *Documents relatifs au concile de Florence II. Oeuvres anticonciliaire de Marc d'Ephese. Documents VII–XXIV*. (Patrologia Orientalis 83), Louis Petit (ed.), Paris 1923, 452.

27 Εἰ μὲν οὖν οὐδέν τι παρεκκλίνουσιν οἱ Λατῖνοι τῆς ὀρθῆς πίστεως, μάτην αὐτοὺς ὡς ἔοικεν ἀπεκόψαμεν... Petit, 1923, 452.

28 Ὁρᾷς τίσι συντάττομεν τοὺς ἐκ Λατίνων ἡμῖν προσιόντας; Εἰ οὖν οὗτοι πάντες αἱρετικοί, δῆλον ὅτι κἀκεῖνοι. Petit, 1923, 453.

válaszával, hogy ezzel a megközelítéssel a szentek írásainak többségét hamisítványnak lehetne bélyegezni pusztán azon az alapon, hogy nem támasztják alá a katolikusellenes álláspontot.[29]

Markos Eugenikos tömeges hamisításra vonatkozó, életszerűtlen vádjával vélhetően arra a tanításra kívánt építeni, hogy a szentek nem mondhatnak ellent egymásnak hitbeli kérdésekben hiszen valamennyiőjüket a Szentlélek ihlette. E felfogás szerint, ha a szentek ellentmondanának egymásnak, az egyenértékű volna azzal, hogy maga a Szentlélek keveredne ellentmondásba, vagy egyenesen félrevezetne bizonyos szenteket.[30]

Ephesosi Szent Márk ugyanebben a munkájában az eretnekségen felül egy másik, sajátos vádat is megfogalmaz. Szerinte ugyanis az unionisták vezetői nem azért ültek össze a latinokéival, hogy kiderítsék az igazságot, miként azt hangoztatják, hanem ércet akarnak olvasztani, hogy aranyat nyerjenek ki belőle.[31] A χρυσοχοέω ige azon túlmenően, hogy az arany érceiből történő kiolvasztását jelölte, a „kudarcos vállalkozás" közmondásos jelentéssel is bírt. Ennek eredete egy állítólagos hiábavaló próbálkozásra vezethető vissza, amikor is egyes ókori athéniak állítólag megpróbáltak aranyat kivonni a laurióni bányák ezüstércéből.[32] A szónak ezt a humoros konnotációja a célközönség művelt rétegei számára minden valószínűség szerint ismert volt, az unionista és a katolikus vezetőket illetően pedig anyagiasságot, gátlástalanságot és korlátoltságot sugallt.

A kétes hitelű történelmi anekdota különösen erőteljes ellentétpárt alkot a hitbeli igazság keresésének képével. Markos Eugenikos lényegében arra utal, hogy szerinte az unionista vezetők csupán hirdették azt, hogy a teológiai igazságot keresik, miközben valójában pénzszerzésre törekedtek. Mivel e pénz forrásai csakis a katolikus vezetők lehettek volna, így a latinok részéről is erkölcstelenséget sugall Eugenikos. Ezt pedig logikusan a vádat és a „helyes" dogmatikai álláspontot megfogalmazó szerző erkölcsi kiválóságához kellene mérni. Az előbbi következtetés mellett szól az is, hogy Markos Eugenikos nem csupán engesztelhetetlen ellenfele volt az egyházuniónak, hanem durva *ad hominem* érvekhez is gyakorta folyamodott polemizáló műveiben.[33]

A szerző egy másik, figyelemre méltó támadással is él ellenfeleivel szemben az *Encyclica*ban. Kijelenti ugyanis, hogy az uniópártiak kemény fogságba vetették őket, az egyházunió ellenfeleit, emellett a latin szokások és dogmák „Babylónjának" szintjére akarják lesüllyeszteni őket.[34] Az utalás értelmezésekor mindenekelőtt azt kell szem előtt tartani,

29 A Basileios Béssarión és Markos Eugenikos közötti fenti vitát Sylvestros Syropoulos részletesen mutatta be a zsinatról írott értekezésében. Modern kiadása: *Les « Mémoires » du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439),* Vitalien Laurent (ed.), Paris, 1971, 232–235. Syropoulos művének alapos össszegzését nyújtja Joseph Gill: *The Council of Florence,* Cambridge, 1959, 214–215.

30 Joseph Gill: Agreement on the Filioque, in: Joseph Gill (ed.): *Personalities of the Council of Florence,* Oxford, 1964, 254–263, 256–257.

31 οὐκ ἀληθείας ἔρευναν ποιούμενοι τοῖς Λατίνοις συνῆλθον, ἣν ἐν χερσὶν ἔχοντες προδεδώκασιν, ἀλλὰ χρυσοχοῆσαι βουλόμενοι Petit, 1923, 450.

32 Henry George Liddel – Robert Scott – Henry Stewart Jones – Roderick McKenzie (eds.): *Greek-English Lexicon* (Ninth Edition with a Revised Supplement), Oxford, 1996, 2011.

33 Gill, 1959, 318–319.

34 Οἱ τὴν κακὴν ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν αἰχμαλωτεύσαντες καὶ πρὸς τὴν Βαβυλῶνα τῶν λατινικῶν ἐθῶν καὶ δογμάτων θελήσαντες κατασῦραι … Petit, 1923, 449.

hogy Babylón már az Ószövetségben rendkívül bűnös városként tűnik fel, a Jelenések könyvében szereplő babylóni szajhát pedig a Kr. u. I. századtól kezdve a pogány Róma szimbólumaként értelmezte a keresztény hagyomány.[35]

Babylón és a latinok összekapcsolását megkönnyítette, hogy a katolikus világ központja az *Encyclica* megírásakor is Róma volt, ahogy a latinok erkölcseivel szembeni durva orthodox sztereotípiák elterjedtsége is elősegítette a „bűnös Babylónhoz” kötésüket. A fentiek túl ugyanakkor szerepet játszhatott még, hogy a bizánci birodalmi ideológia bevett propagandisztikus stratégiája volt a birodalmat külső támadás eredményeként sújtó válságokat (Markos Eugenikos pedig ilyen színben látta az 1438-as firenzei egyházuniót), Izrael népének a babylóni fogságban átélt megpróbáltatásaival volt szokás párhuzamba állítani.

Ez az értelmezés nem csupán a kegyetlen, bűnös elnyomó szerepében ábrázolta az ellenfelet, míg a bizánciakat az áldozataiként, hanem majdani felülkerekedésük ígéretét is magában hordozta.[36] Ephesosi Márk fogságba vetésről tett kijelentése és Babylón említése kevés kétséget hagynak afelől, hogy ezt a hagyományos beállításmódot is igyekszik felhasználni a katolikusok és az uniópárti orthodoxok elleni mozgósítás érdekében.

7. Összegzés

A vizsgált levelekben szerzőik igen eltérő álláspontokat fogalmaznak meg a katolicizmussal, illetve a hésychasmosszal szemben. A mindkét tanítással szembeni tartózkodás, az egyikkel való azonosulás és a másik elítélése is tetten érhetők bennük. A kifejtett nézetek erős összefüggést mutatnak a levelek megírásának körülményeivel, és a szerző stílusa is kifejezésre jut bennük. Így értékes adalékokkal szolgálnak a katolicizmussal és a hésychasmosszal szembeni késő bizánci attitűdök történetéhez.

35 Egy másik értelmezés szerint a Jelenések könyvében Babylón Jeruzsálemmel volna azonos, ám ez egy későbbi eredetű, és kevesebb bizonyítékkal alátámasztható magyarázat. A két nézet rövid összefoglalását illetően lásd Giancarlo Biguzzi: Is the Babylon of Revelation Rome or Jerusalem?, *Biblica* 87 (2006), 371–386, 380–386.

36 Michael Angold: Byzantine 'Nationalism' and the Nicean Empire, *Byzantine and Modern Greek Studies* 1 (1975), 49–70, 53-55; Angelov, Dimiter: Byzantine Ideological Reactions to the Latin Conquest of Constantinople, in: Angeliki Laiou (ed.): *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences* (Réalités Byzantines 10), Paris, 2005, 293–310, 297.